

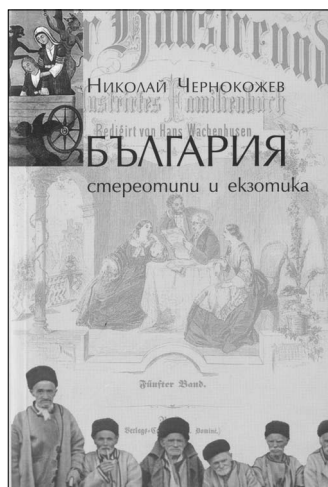
ЧУЖДОТО БЪЛГАРСКО. НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ПРИСЪСТВИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕМСКОЕЗИЧНИ ТЕКСТОВЕ ОТ XIX ВЕК

Николай Чернокожев. (2012). *България. Стереотипи и екзотика*. София:
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. 600 с.
ISBN: 9789540733791

Майа Разбойникова-Фратева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Динамичните процеси, които протичат на прага между „своето“ и „чуждото“, придобиват значимост и попадат в средоточието на научния интерес на фона на оспорваната конкуренция между различно ориентирани модели за създаване на идентичност(и) – национални, полови, етнически, религиозни, икономически, социални – като неизбежно актуализират и всички позабравени, но значими занимания с проблематиката.¹⁾ „Прагът“²⁾ се конструира в общуването между индивидите, но и вътре в тях, той има межкултурно, но и вътрешнокултурно проявление. В конструктивисткия поглед „своето“ и „чуждото“ взаимно се пораждат и създават, а постколониалните теории разкриват скрити механизми за насочване и употреби на тези конструкции.

В аспекта на межкултурното общуване и с цел разкриване на условията и протичането на самия процес на конструиране на „прагове“ и различия удобна за наблюдение и деконструкция се оказва отложената в културната памет и социалното битие граница между Ориент и Оксидент, а осмислянето на процеса в неговите минало и настояще наслагва една върху друга теории и критики – „ориентализъм“, „критика на ориентализма“, „оксидентализъм“, „критика на оксидентализма“ и т.н.



На фона на тези динамични и многоезични дебати особен интерес заслужава излязлото наскоро изследване на проф. Николай Чернокожев – преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, което в търсене на българската нишка в културната памет на Европа стъпва на културологични и постколониални теории и се съсредоточава върху богат, неанализиран до момента материал. Николай Чернокожев наблюдава и проучва условията и резултатите от конструирането на образи и представи за „чуждия“ Ориент в сърцето на Европа на XIX век, като поставя в центъра на изследването си творчеството на популярния навремето си немски автор Ханс Вахенхузен (1823–1898) – журналист, издател, военен кореспондент и писател, посетил българските земи и превърнал България в основен декор, а българите – в действащи лица в редица свои произведения. Чудесно оформено издание на изследването (художник Борис Драголов) събира още на корицата европейския и българския XIX век като фотографски визуализации на бита, които – напълно отдалечени от какъвто и да е личен спомен – вече очертават прагове между културите и фиксират различия.

Понятието за „Европейски Ориент“ маркира широка географска територия като културно противоречива и неопределена. Поради това погледът отвън към земите и народите в тази зона може да я конструира в културно отношение по различен начин. Именно затова става дума и в изследването на Н. Чернокожев. Погледът на писателя Вахенхузен определя съдържателно понятията за Оксидентата като „свое“ и за Ориента като „чуждо“. Изследователят обаче се намира в съвършено различна ситуация и според мен много далновидно Чернокожев не работи с понятията за *свое* и *чуждото*, макар и да анализира именно процесите на прага между двете в литературното им проявление, а предпочита да конкретизира всеки път погледа и вписаността, респ. невписаността на наблюдателя в наблюдаваното.

От позицията на „свое“ немско на Вахенхузен Чернокожев умело извежда факторите, предопределящи моделирането на (чуждия) „Ориент“. Същевременно изследователят систематично измества перспективата, за да диференцира и оразличи вътрешно процеса на конструиране на българското и Ориента и от гледна точка на „свое“ българско. Тоест изследователят е едновременно от двете страни на „прага“ и маркира непрестанно пунктира на сравнението между погледа „отвън“ и паралелния поглед към българското „отвътре“, видим във възрожденската ни литература. Извежда се сложната динамика на конструиране на представи в различни литератури, при които „чуждото“ за едните и „свое“ за другите мислят едни и същи реалности, но най-често с обратен знак.

Движейки се плътно до литературния текст и на базата на фундаментално конструктивистко схващане за културата, Н. Чернокожев разполага изслед-

ването си по две линии. Първата от тях представлява реконструкция на дискурсивни предпоставки за *възможния* образ на българското в представите на Европа от XIX век. Втората линия пък проследява конкретното конструиране на българското в литературни текстове и отсява действието на различни стереотипи от научно, културно, литературно – жанрово определено, наративно – естество. И двете линии рефлексират процесите на „сглобяване на масови представи за земята и хората, които я населяват“ (с. 7) и усложняващите се условия за това. Особено ценно е обстоятелството, че Николай Чернокожев осветлява създаването и ползването на стереотипите в самия процес на „културния превод“ по модела на Хоми Баба (12), като на практика проблематизира възможността за неговото протичане.

Изследователят подкрепя наблюдаваните текстове в хронологична и жанрова последователност – от пътеписа (1855 г.), през разказа (1876 г.) и новелата (1878 г.) към романа (1879 г.), което му позволява да онагледява конструирането на „българското“ (чуждото) в изискванията на съответния жанр, зависимостта от общия хоризонт на очакването и съществуващите стереотипи, а също и успоредно с това да открие запомнящо се особено-стите на погледа към българското, видими при този автор (вж. с. 139, 156, 257, 333, 391).

За да стане възможен анализът по назованата по-горе първа линия, Н. Чернокожев проследява съществуващата представа за България на базата на популярните четива като енциклопедии и лексикони от XVIII и XIX век (напр. ZEDLER, 1732; Brockhaus, 1809 и 1837; Pierer, 1857 и др.). Издирени са всички релевантни за изследването статии от популярните енциклопедии, отнасящи се до българската история, география и култура, и са направени съществени изводи, които предстои отчасти да бъдат препотвърдени и при анализа на фикционалните текстове. Чернокожев отчита трудността да се сглоби цялостна представа на базата на съществуващите разпокъсани информации за държава, която в момента не съществува като отделна единица на картата на Европа. Отчетени са и многобройни други фактори, които определят статиите за България и българското, напр. спецификата на енциклопедичното разказване, съобразяването на текстовете с читателската група (особено очевидно при „лексиконите за дами“) и др.

На базата на тези наблюдения Николай Чернокожев въвежда ключовото си понятие за „отместващо разказване“, което ще констатира и наблюдава в не по-малка степен и в текстовете на Вахенхузен. Отместващото разказване има предвид запълването на информационните бели полета с множество странични, „излишни“ детайли, която процедура, от друга страна, задоволява нуждата на публиката от „развлечение“. Внимателното вглеждане в текстовете на популярната култура води до извода за същински „празното“ място България (с. 35). Неизбежното и особено видимо в жанра на енциклопедич-

ната статия фаворизиране на едни и маргинализиране на друг тип данни води до висока степен на „изместеност“ на представата за България и българското към няколко географски понятия (Балкан, Дунав), имена на градове и неясни исторически позовавания на ръба между фактология и приказка/легенда (вж. с. 45). Анализът показва как непознатото умело може да бъде сведено до познати стереотипи: добрият природен човек, героична мъжественост, модели на женско поведение и др. (с. 77).

Говоренето за България не може да бъде изследвано, без да се имат предвид съществуващите през XIX век пътеписи и етнографски проучвания на региона. Н. Чернокожев работи с всички тези текстове по протежение на своето изследване, без да ги обособява в отделна глава, което му позволява да ги привлича за съпоставяне и сравнение там, където това се налага от логиката на собствените му наблюдения. Те създават втори (след енциклопедичния), много обемен допълнителен корпус, с помощта на който могат да се очертаят техниките на Вахенхузен. На базата на енциклопедичния и етнографския корпус от текстове (Феликс Каниц, Фридрих Лист, Хелмут Молтке, Клаус Гьорнер, Юлиус Фрьобел) се провеждат операциите по реконструиране на „чуждия поглед“ и анализът на произведените културни различия.

Наличието на тези два корпуса от текстове в изследването позволява да се види в литературен план, че произведенията на Вахенхузен вече ползват плодовете на един осъществен „ориентализъм“ и разполагат с набор от стереотипи и клишета, които активно прилагат, за да отговорят на изискванията на своята публика. Основният принос на изследването се крие на теоретично ниво в това, че разкрива как между „своето“ на автора и „чуждото“ на българския свят специфично се вмества като посредник продуктът на състоялия се ориентализъм – представата за Ориента, през която се тълкува непознатото. На второ място Николай Чернокожев показва как самите практики на ориентализма³⁾ се прекрояват и възпроизвеждат по отношение на българското.

Очертаването на призмата „Ориент“, през която Вахенхузен наблюдава и описва българското, позволява видимостта и на друга група стереотипи, към която писателят прибегва – универсалистките стереотипи на бюргерската култура на XIX век (особено видими в ролевите разпределения между мъжа и жената, частното – „приватното“ – и общественото, свободата като личностна потребност). Към тези модифициращи оптики са прибавени и колонизаторските интереси на Австрия и Германия към земите по долното течение на река Дунав (вж. с. 104–105, с. 135). Така на практика се осъществява нова фаза на „ориентализация“ на европейския Ориент, която наслагва върху стария европейски ориентализъм (повече културен) един по-нов, икономически инспириран ориентализъм. Достъпът на външния поглед до „чуждото“ българско

е решително усложнен от гледна точка на постигане на някаква относителна автентичност и улеснен от гледна точка на възприемане и „разбиране“ чрез активиране на стереотипи и „познати“ топоси. Това на практика ще доведе до „липса на индивидуален автентичен български разказ“ (с. 271), както гласи и едно от заключенията на изследователя.

Навлизайки в тъканта на отделните произведения (глави 2, 3, 4, 5), в описанията на локалностите и природата, в значенията на имената и изграждането на героите, в техниките на поддържане на напрежението и способите на авантюристичната литература, Н. Чернокожев се нуждае за целите на анализа от множество допълнителни микроизследвания, които влизат в неговия текст под формата на обявени или необявени екскурси (за розаото и розовата масло, за циганите, за вампирите и др.), чиято цел е да реконструират различни аспекти от представите на XIX век, характеризиращи културата на „своето“ на писателя някога или „своето“ на изследователя днес. Тези екскурси обогатяват и динамизират научния текст, като на свой ред го правят увлекателен и четивен.

Друга заслуга на изследването е в областта на наративната теория, тъй като то изследва техники на развлекателната литература и тяхното съчетаване с информационната ненаситност на века и колонизаторския патос на Вилхелминска Германия. Като база за сравнение тук нееднократно са използвани текстове на Карл Май (срв. 262, 282 и сл.).

И не на последно място трудът на Николай Чернокожев има и принос към компаративистичните изследвания. Детайлният анализ на погледа „отвън“, разкриването на наслагваните „ориентализми“ и „отмествашото разказване“ са възможни само в съпоставката с погледа „отвътре“. На практика и литературното „чуждо“ и „свое“ стават видими едно през друго. В продължение на целия текст авторът пунктуално набелязва възможните сравнения с българската възрожденска литература, която представлява и четвъртият текстови корпус (простиращ се от Паисий Хилендарски и Неофит Бозвели до Ботев, Вазов и Захари Стоянов), на който се гради научният анализ. Биват маркирани неочаквани зони на привличане и на отблъскване. Като особено място на едновременно приближаване и отдалечаване може да се разглежда задължителното изобразяване на страданието на българите, като според мен темата за „виктимизацията“ на българите, извън нейното реалистично измерение, може да бъде обект на самостоятелно изследване с оглед на това, как дадена култура изнася нежеланото „свое“ и го проектира върху „екрана“ (служи си с терминологията на Н. Чернокожев) на чуждата култура.

Текстовете, които Чернокожев изследва, са непознати за българския читател. Той обаче държи тезите му да бъдат проверяеми и включва в изданието отлично преведените от него трети и четвърти том от романа на Вахенхузен

„Хайдутинът“ с някои съкращения. С тази добавка „България. Стереотипи и екзотика“ разширява кръга на своите адресати и с онези читатели, които биха проявили интерес първо към литературния текст и после към контекстуализирането и анализа му.

Богатият илюстративен материал е отлично допълнение, което припомня визуализациите на българското в текстовете на редица пътешественици, но и разширява погледа към немскоезичната литература на XIX век с оглед на графично оформление, популярни списания и др. информативни детайли.

Николай Чернокожев заявява в началото, че разглежда изследването си по-скоро като принос към имагологията, но както видяхме, не само.

БЕЛЕЖКИ

1. Неизбежни са позоваванията върху статиите на Георг Зимел и Алфред Шютц.
2. За „праг“ говори немският философ-феноменолог Бернхард Валденфелс. Waldenfest, B. (2006). *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt Main: Suhrkamp, с. 114 и др.
3. Чернокожев се позовава на понятието на Е. Саид за ориентализма, без да се впуска в теоретичен дебат.

THE FOREIGN BULGARIAN. NEW STUDY OF THE BULGARIAN PRESENCE IN GERMAN-LANGUAGE TEXTS FROM THE 19TH CENTURY

Assoc. Prof. Maya Razboinikova-Frateva, Dr. Hab

✉ Departments of German and Scandinavian Studies
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1035 Sofia, Bulgaria
Email: majafrateva@uni-sofia.bg